

Исираилова А.М.

ИЛИМИЙ СТИЛДИ ОКУТУУДА ИННОВАЦИЯЛЫК ЫКМАНЫ КОЛДОНУУ ЖОЛДОРУ

Исираилова А.М.

ПУТИ ПРИМЕНЕНИЯ ИННОВАЦИОННЫХ МЕТОДОВ В ОБУЧЕНИИ НАУЧНОМУ СТИЛЮ

A.M. Isirailova

WAYS TO APPLY INNOVATIVE METHODS IN TEACHING SCIENTIFIC STYLE

УДК: 811.161.4

Баяндамада кыргыз тили сабагында студенттерди илимий стиль менен тааныштыруу, ошондой эле инновациялык ыкмаларды колдонуп ийгиликтүү натыйжага жетүү каралат. Ал ыкмалар илимий тексттерди терең, кеңири талдоодо колдонулат.

Негизги сөздөр: *илимий стиль, техникалык термин, жаратылыш байлыктары, алтын, күмүш, көмүр, темир, түстүү металл, таштар, газ.*

В статье рассматриваются особенности научного стиля в обучении кыргызскому языку, также показаны некоторые инновационные методы обучения. А также они помогут глубже понять тексты научного стиля.

Ключевые слова: *научный стиль, технический термин, природные богатства, золото, серебро, уголь, железо, цветной металл, камни, газ.*

The article includes the features of scientific style of teaching Kyrgyz language, also shows some innovative teaching methods.

Key words: *scientific style, technical term, natural resources, gold, silver, coal, iron, nonferrous metal, stones, gas.*

Киришүү. Кыргыз тили кыргыз элинин кылымдап жыйнаган маданий казынасы, рухий дөөлөтү, атадан балага өткөн ыйык мурасы болуп саналат.

Бүгүнкү күндө мектепти орус тилинде бүтүргөн студенттерди рухий мурастарыбыз менен тааныштырып, улутубузду, салгыбызды, тилибизди, сыйлоого, тарыхыбызды билүүгө, иш кагаздарын сабаттуу жазууга, илимий тексттерди түшүнүп окууга, сүйлөө кебибизде техникалык лексиканы туура, орду менен колдонууга үйрөтүү мамлекеттик тилди окутуунун максаты болуп эсептелет.

Кеп стилдери өз ара экиге бөлүнөт: оозеки (сүйлөшүү) стили, жазуу стили. Ал эми жазма адабий тилдин (илимий стиль, көркөм стиль, иш кагаздар стили, публицистикалык стиль) ар биринин өзүнүн колдонулган чөйрөсү бар. Мисалы, илимий стиль – илим изилдөө иштеринде колдонулат, бул стиль окурманды маалымдоо, кабарлоо мүнөзгө ээ. Илимдин жана техниканын тармактарынын өзгөчөлүгүнө ылайык атайын терминдер менен жазылган эмгектердин стили илимий стиль деп аталат. Бул стиль көбүчө илимий эмгектерде, окуу китептеринде, илимий темада жазылган докладдарда, лекцияларда, энциклопедияларда ж.б. колдонулат. Илимдин

теориялык маселелеринен кабар кылуу, анын себебин түшүндүрүү стилдин милдетине кирет. Илимий стилде тактык, ачыктык, терминдердин туура, так колдонулушу, текстте логикалуулук, түшүнүктүүлүк, объективдүүлүк кездешет. Бул стилде тилдик каражаттар, илимий терминдер орун алат: сүйлөмдөр жайынча баяндалып, сүйлөмдүн ээси көп учурда колдонулбайт. Кээде 3-жактагы учур чактык мааниде колдонулушу орун алат, ойдун ыксыз кайталанышына жол берилбейт, көп сөздөр өз маанисинде колдонулат. Мисалы: Тил илиминен. Грамматика эки бөлүктөн турат: биринчиси – морфология, экинчиси – синтаксис. Морфология сөз мүчөлөрү же сөз бөлүктөрү аркылуу сөздөрдүн өзгөрүшү жана жасылышы жөнүндөгү маселелерди иликтейт. Жогоруда белгилегендей, илимий стилдеги текстке көңүл буралы. Аны тереңирээк түшүнүү үчүн бир топ инновациялык ыкмаларды колдонуу өзүнүн ийгиликтүү натыйжасы берет деген ойдобуз.

Текст. Техникалык илимдеринин өнүгүшү.

Кыргызстандын аймагында тоо-кен иштери байыртадан эле башталган. VII–XII кылымдарда Фергана өрөөнүнө чектеш жаткан тоолуу райондордо, Сары-Жазда, Талас жана Чаткал өрөөндөрүндө алтын, күмүш, жез, калай, сымап, сурьма, коргошун жана темир казылып алынып турган. Кенди казып алуу жердин үстүнөн ачык жана жер астындан 20 метрден 80 метрге чейинки тереңдикте жүргүзүлгөн. Руда адатта кен казылган жерде иштетилген. Татаал тарыхый шарттарга байланыштуу узакка созулган үзгүлтүктөн кийин XIX кылымда гана тоо-кен иштери кайрадан жандана баштайт. 1960-жылдардын аягында Кызыл-Кыя жана Сүлүктү көмүр, Майлы-Сай нефть кендери иштеле баштаган. Көмүр өнөр жайынын өркүндөшү менен Кыргызстанда тоо-кен иштери алгачкы беш жылдыктарда жолго коюла баштаган.

30-жылдарда түстүү металлдардын руда казылып алуу башталып, согуштан кийин республиканын түстүү металлургиясы (айрыкча анын сымап-сурьма тармагы) жалпы союздук мааниге ээ болот. Буга удаалаш маанилүү бир топ курулуш материалдары да (гипсолиттер, каптооч такталар, темир-бетон) алына баштайт. 70-жылдары республикада жаратылыш таштарды (мрамор, гранит, сиенит) казып алуу

өнүгө баштаган. Майлы-Сай, Избаскен, Чатыр-Таш кендеринде нефть, Избаскен аймагынан газ алынат.

50-жылдары тоо-кен профилиндеги биринчи илимий бөлүм жана окуу жайлар түзүлөт. КР илимдер академиясынын Геология институтунун курамында – Тоо-кен иштери жана металлургия бөлүмү; Фрунзе политехникалык институтунун тоо-кен-геология факультети. КР ИАсы да бул багытта илимий мекемени уюштурган. Тоо-кен иштери жана металлургия бөлүмүнүн базасында Тоо тектердин физикасы жана механикасы институту уюшулган. Мында негизги төрт илимий багыт түзүлгөн: тоо-тектер менен массивдердин механикасы, тоо тектердин жардырудан талкалануусунун физикалык негиздери, кендерди иштетүүнүн техникасы жана технологиясы, геомеханикалык приборду куруу.

Кыргызстанда тоо-кен илиминин калыптанышына жана өнүгүшүнө, ошондой эле жогорку квалификациялуу кадрлардын даярдалышына өлкөнүн илимий борборлорунун тоо-кен иши боюнча көрүнүктүү илимпоздорунун көрсөткөн жардамы зор. Эми текстти төмөнкү ыкмалар менен иштеп көрөлү:

Кластер. Идеяларды чагылдыруудагы графикалык уюштуруучу. Сызыктуу эмес ойломдук ишти чагылдыруу ыкмасы. Кандайдыр бир темадагы идеяларды эркин жана бат чогултууга жардам берген педагогикалык стратегия. Ал бат унутулуп кала турган идеяларды графикалык сүрөттө менен кагаз үстүнө белгилөөгө мүмкүндүк берет.

Кластердин мүмкүнчүлүктөрү жана түрлөрү ар кандай: “кластер суроолор менен” (идеялардын ордуна суроо жазылат), “кластер-табышмак” (кластердеги теманы же өзүнчө түшүнүктөрдүн ордуларына толтурбай бош калтырат да, ошол тегерек-

терди толтуруу менен студенттер теманы же зарыл түшүнүктөрдү аныкташы керек).

Мисалы: *техникалык илимдер – темир, кен, мрамор, гранит, алтын, күмүш, муңайзат, газ, жез, калай, сымап, коргошун.* ж.б.

Эки бөлүктүү күндөлүк. Текст менен иштөөнүн интерактивдүү ыкмасы. Мындай күндөлүктү толтуруу үчүн атайын убакыт талап кылынып, студенттин жазуу ишмердүүлүгүн да өстүрөт. Белгилүү бир формада студенттердин ой жүгүртүүлөрү жана баа берүүлөрү, көз караштары боюнча түшүндүрмөлөрүн жазууга көрсөтмө берет. Окулган текстке карата студенттин тикеден-тике реакциясын ачып көрсөтүү үчүн негиз катары пайдаланылат.

Эки бөлүктүү күндөлүктүн графиги

№	Цитаталар, фразалар, Сөздөр	Ой жүгүртүүлөр, талкуу жана ассоциациялар, баа берүү боюнча түшүндүрмөлөр
1	VII-XII-кылымдар	Фергана өрөөнүнө чектеш жаткан тоолуу райондордо, Сары-Жазда, Талас жана Чаткал өрөөндөрүндө алтын, күмүш, жез, калай, сымап, сурьма, коргошун жана темир казылып алынып турган.
2	XX-кылымдын 30-жылдар	Түстүү металлдардын руда казылып алуу башталып, согуштан кийин республиканын түстүү металлургиясы (айрыкча анын сымап-сурьма тармагы) жалпы союздук мааниге ээ болот. Буга удаалаш маанилүү бир топ курулуш материалдары да (гипсолиттер, каптооч такталар, темир-бетон) алына баштайт.
3	XX-кылымдын 50-70-жылдары	50-70-жылдары республикада жаратылыш таштарды (мрамор, гранит, сионит) казып алуу өнүгө баштаган. Майлы-Сай, Избаскен, Чатыр-Таш кендеринде нефть, Избаскен аймагынан газ алынган. Тоо-кен профилиндеги биринчи илимий бөлүм жана окуу жайлар түзүлөт. КР илимдер академиясынын Геология институтунун курамында – Тоо-кен иштери жана металлургия бөлүмү; Фрунзе политехникалык институтунун тоо-кен геология факультети. КР ИАсы да бул багытта илимий мекемени уюштурган. Тоо-кен иштери жана металлургия бөлүмүнүн базасында Тоо тектердин физикасы жана механикасы институту уюшулган.

Венн диаграммасы. Фактыларды, кубулуштарды, идеяларды салыштыруу үчүн пайдаланган эки бири-бирине байланыштырылган тегерек түрүндөгү схемалар диаграмманы түзөт. Ар бир тегеректеги бош орун айырмачылыктарды жазуу үчүн пайдаланылат, тегеректер кошулушкандагы түзүлгөн жалпы бөлүгү – эки салыштырылган кубулуштардагы (фактылардагы, түшүнүктөрдөгү ж.б.) жалпылыкты белгилөө үчүн,

англиялык логик Венндин атында аталган. Жекече жана топтук иште пайдалануу менен жалпылыктарды ажыратууга жардам берет.

Мисалы:

Синквейн. Окуп үйрөнүлгөн түшүнүктөн резюме жасоонунун кыска, сыйымдуу формасы аткарылат. Ар биринин өзүнчө мазмуну жана структурасы бар. Беш саптан туруп, төмөндөгүдөй схемасы (бир зат атооч, эки сын атооч, үч этиш, бир сүйлөм, зат атоочтун синоними) менен түзүлөт.

Мисалы:

*Кен байлыктар
Баалуу, пайдалуу*

Өндүрүлөт, иштетилет, сатылат

Биздин өлкөдө кен иштетүү жакшы өнүгүүдө байлык

Даймонд. Окулган материалдарды резюмелөө менен кабыл алуу. Жалпылоонун чыгармачыл формасы синквейн сыяктуу эле түзүлүп жаткан текстке керектүү маани берүү үчүн так сөздөрдү тандоо боюнча түйшүктүү ишти талап кылат.

Тил каражаттарын кылдаттык менен тандоо боюнча машыгууга көмөк берет. Сөз түркүмдөрүн так билүү талап кылынат. Тогуз саптан туруп, төмөндөгүдөй схемасы (бир зат атооч, эки сын атооч, үч чакчыл, төрт тактооч, беш этиш, төрт тактооч, үч чакчыл, эки сын атооч, зат атоочко антоним) менен түзүлөт. Сөз түркүмдөрүнүн негизинде белгилүү тема боюнча текст түзүлөт.

Мисалы:

Кен

Баалуу, пайдалуу

Изилденип, казылып, пайдаланып

Илгери, мурда, азыр, кийин

Издетет, иштетет, ойлондурут, ачууландырат, мажбурлайт

Дайым, учурда, бир аздан кийин, анан

Билинип, шартталып, такталып

Кыйын, татаал

Жоктук

Жогоруда көрсөтүлгөн ыкмалар студенттин кыргыз тилге болгон кызыгуусун өстүрөт, лексикалык корун байытат. Сабак учурунда ар кандай ыкмаларды колдонуу – бул студенттердин сөз байлыгын өстүрүүгө жана башка улуттун өкүлдөрүнүн мамлекеттик тилди үйрөнүүгө болгон кызыгуусун,

сабактын жандуулугун сөзсүз арттырат деп ишенебиз.

Демек, илимий термин тармактарын түзүүдө негизги принциптердин бири – эне тилдин ошол лексикалык корун толугу менен пайдаланууга негизделген.

Техникалык кесип боюнча сөз байлыгын өстүрүү, сабаттуу жазууга көнүктүрүүгө багытталып, азыркы учурдагы окутуунун технологияларына ылайыкталып өтүлүүгө тийиш. Сабакта негизинен оозеки тапшырмаларга, грамматикалык тапшырмаларга, жазууга, лексикалык тапшырмаларга көңүл буруу зарыл.

Студенттер илимий стилдин өзгөчөлүктөрүнүн өзөктүү маселелери менен таанышып, техникалык илим тууралуу материалдардын негизинде грамматикалык, лексикалык көндүмдөргө көнүгүү компетенциясына ээ болушат. Ошону менен бирге техникалык лексика менен таанышып, анын негизинде кыргыз адабий тилинде сүйлөө маданиятына көнүгүшүп, техникалык адистик боюнча лексикалык байлыгын арттыруу, илимий стиль боюнча билгичтиктерин, көндүмдөрүн өркүндөтүү компетенциясына ээ болушат.

Тартууланган материалдар студенттердин улуттук дүйнө таанымын калыптандырып, мамлекеттик тил боюнча алган билимдерин тажрыйбада колдоно билүү компетенциясына жетишүү максатын көздөйт.

Колдонулган адабияттар

1. Биялиев К.А. Жогорку окуу жайларында кыргыз тилин экинчи тил катары коммуникативдик багытта окутуу методикасынын негиздери. Пед илим. док. дисс. Автореферат. Б.: 2010 – 42.
2. Камбаралиева У.Д. Основы сопоставительного изучения лексики русского и кыргызского языков – Б.: Эркин Тоо. 2004. – 211с.
3. Урманбетов Б. Кыргыз тилиндеги кесиптик лексика Б.: БГУ, 2011. – 526.
4. Ибраимов С. Лингвокультурология – тилдик маданият таануу – Б.: 2004. – 118б.
5. Рысбаев С.К. Окуу орус тилинде жүргүзүлгөн мектептерде кыргыз тилин окутуу маселелери.– Б., 2007 -131 б.

Рецензент: д.пед.н., профессор Чыманов Ж.А.